

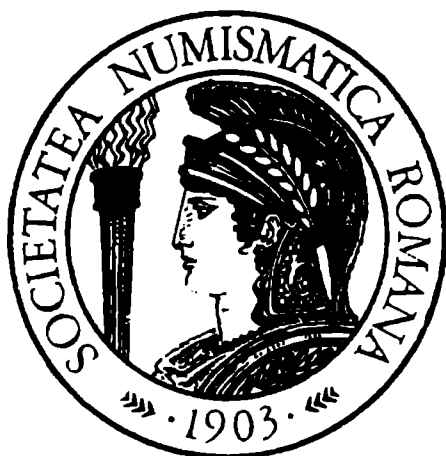
ACADEMIA ROMÂNĂ

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ANII LXXXVI – LXXXVII (1992–1993)

Nr. 140 – 141

EXTRAS

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

BUCUREȘTI 1996

Big

Oricum Ilum 10 sept 1996 Buc

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Sylloge Nummorum Graecorum, volumul IX, *The British Museum*, part 1: *The Black Sea*, Londra, 1993, 69 pl.

Acest volum, primul consacrat colecției de la British Museum, în prestigioasa serie SNG, inițiată de Academia Britanică în 1931, a fost realizat de cunoscutul numismat Martin Jessop Price, care de mai mulți ani este părintele monedelor grecești în cadrul Departamentului de monede și medalii. Deși unul dintre cei mai iluștri predecesori ai autorului, Stanley Robinson, ce conducea de altfel departamentul când s-a luat hotărârea lansării acestei serii de publicații, a avut un rol extrem de important în stabilirea formulei de publicare și a tuturor detaliilor legate de realizarea ei, iar în Marea Britanie primele fascicule au văzut lumina tiparului încă din anii '30, abia acum avem la dispoziție, la nivelul volumului IX, o primă parte din fabuloasa colecție a Muzeului Britanic, însumând nu mai puțin de 1644 de monede, în principal din argint și bronz, chiar dacă nu lipsesc nici emisiunile din alte metale, aur ori plumb.

Evident, nu trebuie să uităm că Muzeul Britanic și-a publicat încă de mult, începând din ultimul sfert al veacului trecut sub conducerea lui Reginald Stuart Poole, integral și, am spune, pentru prima dată în lume modern, colecția de monede grecești, inclusiv cele din epoca Imperiului roman, într-o serie de volume devenită clasică: *BMC - Greek* și care va continua să rămână încă o vreme utilă, până ce fasciculele din seria SNG o vor înlocui, parțial însă, așa cum vom vedea imediat. Poate, într-un fel, existența vechilor tomuri să explice oarecum startul întârziat al celor noi, care însă reprezintă pentru cercetare imense avantaje, în general cunoscute și asupra cărora nu este cazul să stăruim aici.

Oricum, așa cum rezultă și din succinta prefață semnată Martin Price, această primă parte a volumului IX aduce o serie de schimbări în concepție, pe care le-am numi revoluționare, fără a mai socoti părăsirea formatului tradițional pentru SNG, incomod și greu de consultat prin

dimensiunile sale exagerat de mari, pentru unul mai funcțional și mai ușor de realizat tipografic, deja adoptat de mai mulți editori pentru mai multe fascicule aparținând prestigioasei serii apărute în ultimele decenii.

Este vorba mai întâi de renunțarea deliberată și doar aparent dureroasă, la publicarea monedelor grecești din perioada Imperiului roman, ce vor face obiectul unei alte serii de volume, inițiată de Andrew Burnett și Ian Carradice, din care primul a și apărut, menită să dubleze cataloagele de monede ale Imperiului roman din seria BMC, ajunsă abia la volumul VI, realizat, este drept, exemplar de R.A.G. Carson pentru emisiunile din vremea domniei lui Severus Alexander și apărut cu mai bine de trei decenii în urmă, mai exact în 1962. În aceste condiții, ne încredințăm autorul prefeței, doar puține exemplare de monede autonome din perioada romană vor fi incluse în SNG. Păcat că nu se precizează care anume, dar bănuim că în principal va fi vorba de monede ce preced deschiderea sau redeschiderea atelierelor pentru emisiuni cu efigiile împăraților și membrilor familiei imperiale, când monedele grecești de factură s-o numim tradițională devin sigur din autonome pseudo-autonome, dacă nu cumva au avut acest din urmă caracter și în ceea ce s-ar putea considera drept o perioadă de tranziție, nu întotdeauna ușor de definit cu certitudine.

Pe de altă parte, acest prim fascicol din SNG - British Museum sparge tiparele tradiționale ale geografiei antice, urmată în teorie cu sfințenie, chiar dacă mai mult sau mai puțin riguros în practică, de autorii cărora li s-a încredințat publicarea unor colecții mai mari sau mai mici de monede grecești din diferite țări ce au reușit să-și valorifice, măcar și în parte, așa cum stău lucrurile de cele mai multe ori, fondul de monede grecești în această formulă. Într-adevăr, în cazul de față, sunt grupate toate atelierelor emitente de pe litoralul Mării Negre

În cuvântul introductiv, autorul precizează că acest studiu este o versiune prescurtată și revăzută a tezei sale de doctorat, în filozofie la Institutul de Arheologie al Universității din Londra, teză purtând titlul: *The Monetary System of the Later Roman Empire with special reference to the Danubian and Balkan Provinces 294-578 AD*, și în care unele emisiuni discutate în Introducerea la lucrarea recenzată sunt tratate mai pe larg (p. 1 și nota 1). Sunt de asemenea precizate limitele lucrării, ca documentare și ca obiect: documentarea se încheie cu excerptarea publicațiilor apărute până în 1988-1989 (p. X); materialul numismatic studiat este repartizat într-un cadru geografic ce ține seama de actualele frontiere de stat din zonă, cu câte un capitol distinct pentru fiecare țară în parte și anume: Ungaria, fosta Iugoslavia, România și Grecia (pl. X și 1). Cronologic, studiul de față cuprinde descoperirile monetare – tezaure și piese izolate – datând din intervalul 294-578, împărțit de autor în 16 sub perioade (p. XI). Câteva cuvinte, în prealabil, despre acest mod de organizare a economiei lucrării, ni se par necesare.

Lectura titlului lucrării și examinarea hărții de la p. XII delimitează spațiul geografic luat în considerare de autor la teritoriile ce alcătuiau, la sfârșitul secolului al III-lea, următoarele provincii ale Imperiului Roman: Pannonia, Dacia (Aureliană, de la sud de Dunăre), Thracia, Scythia (Minor, Dobrogea de azi) și Macedonia, la care se adaugă o fâșie din vechea Dacie nord-dunăreană, rămasă încă prin câteva capete de pod sub controlul militar al imperiului. Acest spațiu este cuprins între frontierele ce despart astăzi Ungaria, fosta Iugoslavia, România, Bulgaria, Albania, Grecia și partea europeană a Turciei. Grupând materialul numismatic studiat după țara de proveniență – soluție de altfel obligatorie, dacă ținem seama de caracterul național al documentării de bază – autorul rezervă, cum am arătat mai sus, capitole separate pentru Ungaria, fosta Iugoslavia, România și Grecia. Dar dacă în cazul României, autorul include în câmpul investigațiilor sale și descoperiri monetare provenind din teritorii vechii Dacii rămas în afara frontierei dunărene a Imperiului Roman, observăm lipsa totală a

unor asemenea izvoare istorice provenind din Albania, Bulgaria și zona europeană a Turciei, spațiu care a făcut efectiv parte din imperiu, de-a lungul întregii perioade studiate. Explicația acestei omisiuni e foarte simplă: acest spațiu nu a beneficiat de o documentare adecvată, ca în cazul României, de exemplu, unde publicarea sistematică a descoperirilor monetare, începând cu Cesar Bolliac, are o tradiție veche de 125 ani. Nu este însă mai puțin adevărat că absența totală a descoperirilor monetare respective din documentarea utilizată de autor constituie o lacună serioasă în conturarea aspectelor generale ale circulației monetare pe teritoriul provinciilor danubiene și balcanice ale Imperiului Roman și ale Imperiului bizantin, care i-a succedat în această zonă începând cu domnia lui Anastasius I (491-518).

O altă problemă ce ne reține atenția, în acest stadiu liminar al discuției, este periodizarea stabilită de autor pentru intervalul de aproape trei secole ce constituie cadrul cronologic al studiului său. S-a arătat mai sus că autorul împarte intervalul 294-578 – de la reforma monetară a lui Dioclețian până la moartea lui Iustin al II-lea –, unele perioade au fost împărțite la rândul lor în câte două subdiviziuni, ca de exemplu: 1. 294-307 (vest) sau 308 (est), cu subdiviziunile 1a 294-301 și 1b 301-304 sau perioada 5. 330-341, cu subdiviziunile 5a 330-336 și 5b 336-341. Criteriile care au stat la baza acestei periodizări sunt enunțate de autor la p. X; ele sunt de ordin numismatic pentru perioadele cuprinse între anii 294-408, au un caracter mai lax pentru intervalul 408-491, pentru a se reduce la domnia fiecărui împărat în intervalul 491-578. Există deci o discrepanță marcantă în natura criteriilor folosite pentru periodizarea lungului interval cuprins între anii 294-578. Dacă însă avem în vedere schimbările intervenite în emiterea monedei de bronz – așa cum procedează de regulă autorul, pentru determinarea altor perioade, observăm că domnia lui Anastasius I cunoaște cel puțin două etape: 491-498 și 498-518, ante și post-reformă, fără a mai lua în considerație și schimbarea greutății follis-ului și a diviziunilor sale intervenită în 512. Din același punct de vedere, considerăm că domnia lui Iustin al II-lea nu

reprezentă o etapă semnificativă a circulației monetei bizantine din secolul al VI-lea, în spațiul sud-est european; după părerea noastră, alegerea domniei lui Mauriciu Tiberiu (582-602) ar fi fost mai potrivită, ca punct final, în cadrul scopului urmărit de autor în acest studiu.

După aceste remarci preliminare, să trecem la examinarea conținutului lucrării. Introducerea (p. 1-11) debutează cu o seamă de explicații cu caracter general, privitoare la economia operei, unele referitoare la aspecte discutate mai sus. În continuare, autorul arată că, în concepția sa, studierea circulației monetare, ca aspect al vieții economice într-un spațiu geopolitic și într-o perioadă bine delimitată, cum este cazul temei acestei lucrări, implică în primul rând strângerea de cât mai multe date despre descoperiri monetare provenind dintr-o arie cât mai largă, iar în al doilea rând, selectarea informațiilor spre a reține numai materialul documentar ce servește realmente scopului urmărit. În lumina acestei concepții, deducem că descoperiri monetare cu indicația de localizare „Dobrogea passim” sau „fostul județ Romani” au o valoare documentară foarte redusă, dacă nu chiar nulă, în raport cu tema tratată, indiferent de natura monedelor componente sau de perioada lor de emiter. Același tratament urmează a fi aplicat informațiilor despre descoperiri monetare al căror conținut este indicat foarte vag, ca de exemplu: monede romane de secolul al IV-lea sau, transpunându-ne în altă perioadă: monede din vremea Comnenilor, informații ce se întâlnesc frecvent în lipsirea mai veche. Asemenea informații, lipsite de precizări cu privire la localizarea sau la conținutul unor descoperiri monetare, au o valoare documentară redusă, dacă nu chiar nulă, interesul lor fiind mai mult de ordin strict bibliografic.

Materialul documentar selectat după criteriile de mai sus este studiat de autor în cadrul unor capitole distincte, câte unul pentru Ungaria, fosta Iugoslavie, România și Grecia. Inegale ca mărime, în funcție de amploarea documentării respective, capitolele urmează aceeași schemă, cuprinzând fiecare o introducere, un comentariu despre moneda de aur și de argint, alt comentariu despre moneda de bronz (în general moneda de metal comun), apoi un repertoriu al descoperirilor monetare, moneda de aur și de argint separat de moneda de bronz; fiecare capitol se încheie cu tablouri înfățișând repartiția pe monetării emitente a monedelor de bronz din tezaure sau descoperite

în situri. Meticulozitatea cu care autorul tratează materialul documentar ne oferă de fiecare dată o imagine cât se poate de clară a circulației monetare, în spațiul geografic ce face obiectul capitolului respectiv.

În mod firesc, atenția ne-a fost reținută mai ales de cap. IV – România (p. 107-139). După o sumară introducere de geografie fizică și de istorie a stăpânirii romane pe teritoriul României, autorul stabilește o distribuire a descoperirilor monetare din țara noastră în cadrul următoarelor diviziuni, determinate de criterii istorice și geografice: 1. Transilvania; 2. Banatul, la nord până la Mureș, la est până la Porțile de Fier, cu orașele Arad, Timișoara și Orșova (Dierna); 3. Câmpia Dunării, de la est de Porțile de Fier până la limes transalutanus, cu orașele Craiova, Caracal și Corabia (în linia mari Oltenia); 4. câmpia Dunării, la est de limes transalutanus cu orașele București, Ploiești și Buzău; 5. Dobrogea, cu vechile orașe și cetăți Aegyssus (Tulcea), Noviodunum (Isaccea), Dinogetia, Troesmis, orașul Babadag, apoi Tomis (Constanța), Histria, Callatis (Mangalia), Tropaeum Traiani (Adamclisi), Ulmetum (Pantelimonu de Sus, jud. Constanța, nu Beștepe, cum e localizat greșit de autor la p. 108), Capidava, Axiopolis (Hinog); tot aici, autorul include și descoperirile monetare efectuate până în 1940 la Silistra (Durostorum), precum și cele provenind de la Abrittus (Razgrad, Bulgaria); 6. spațiul de la est de Carpați – Moldova –, cu orașele Bacău, Iași și Suceava (p. 107-108).

Comentând descoperirile monetare înregistrate de pe teritoriul României, autorul examinează separat monedele de aur (p. 109), de argint (p. 110-114) și de bronz (p. 114-118), comentariul fiind urmat de listele de descoperiri: monede de aur (p. 119-122), de argint (p. 123-126) și de bronz (p. 127-139). Parcurgând aceste liste, am putut constata că autorul a utilizat cu precădere, pentru strângerea materialului documentar, cronicile descoperirilor monetare publicate în ultimii 40 de ani mai ales în Dacia, Pontica sau Buletinul Societății Numismatice Române. Așa se explică de ce lipsesc unele descoperiri monetare importante, ca de exemplu tezaurul de la Măcin, îngropat pe dealul cetății Arrubium cu certitudine în ajunul bătăliei de la Chrysoopolis (18 sept. 324) (despre acest tezaur, v. Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 168-171). Nu am întâlnit în cuprinsul acestui

capitol nici măcar o simplă mențiune despre descoperirea celor două tezaure de bare de aur cu ștampile oficiale ale Imperiului roman – cel de la Crasna și cel de la Feldioara –, deși, după părerea noastră, prezența lor în vechea Provincia Dacia, la sfârșitul secolului al IV-lea, pune în discuție probleme de ordin istoric și economic de cel mai mare interes (despre aceste tezaure, v. mai nou Oct. Iliescu, *Sur le trésor de lingots romains d'or découvert à Feldioara (dép. de Braşov)*, *RÉSEE*, 26, 1988, 1, p. 55-73). Preluând informațiile așa cum au apărut ele în izvoarele bibliografice consultate, autorul nu a încercat să stabilească un *terminus post quem* al descoperirilor monetare incluse în liste, deși în multe cazuri, operația aceasta ar fi fost posibilă și rezultatele ei ar fi conferit lucrării sale un plus de precizie deloc neglijabil; spre exemplu, tezaurele Celeiu-Sucidava I și II (p. 131) au amândouă ca *terminus post quem* emisiuni din anii 402/408. S-au strecurat și unele inadvertențe, ca de exemplu: Hinog și Axiopolis (Hinog) (p. 119, în realitate, același tezaur; Baia Mare, solidus Honorius (p. 120), face parte dintr-un tezaur cu monede de aur din secolele XVI-XVII (v. Eugen Chirilă și Octavian Bandula, *Tezaurul monetar de la Baia Mare*, Baia Mare, 1966); Satu Nou (Adauculisi), solidus Iustinian (p. 121), trimitere greșită; Caracal, Olt, 3 000 AR (p. 123), în realitate Sucidava (*ibidem*) Valea lui Traian (p. 126), *recte* Valu lui Traian; Cudalbi, Topalu, Gropeni, Șocariciu (p. 133), tezaure monetare (Hoards) și nu descoperiri rătăcite (Site and Stray Finds); Șocariciu (azi Unirea), trimitere corectă: Dimian 1958 (SCN, II).

Lista tezaurelor ce au în componența lor monede de aur (p. 119) cuprinde două descoperiri asupra cărora ni se pare necesar să stăruim ceva mai mult. Ea începe cu Dolhești, Iași, despre care autorul prezintă următoarele date (traducem din original): tezaur dispersat, circa 20 monede de aur din secolele IV-VI, împreună cu un lanț de aur, cu trimiterea: Mihăilescu, nr. 87. Abrevierea trimite la monografia lui Virgil Mihăilescu Bîrliba, *La monnaie romaine chez des Daces orientaux*, București, 1980, unde la p. 263, sub nr. 87 Dolhești, Iași, este înregistrat un tezaur cuprinzând 20 AV sec. IV-VI, iar sub nr. 88 Dolhești, Iași, este înregistrat un alt tezaur cu piese de aur de la Constantin cel Mare. Verificând izvoarele bibliografice la care trimite autorul citat, am constatat că ele au la origine cunoscutele cronici publicate de Const. Moisil,

BSNR, 10, 1913, p. 63-64, nr. 24; 15, 1920, p. 78-79, nr. 65, iar monedele componente în ambele descoperiri sunt nomisme emise de Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea (976-1025); v. în acest sens Oct. Iliescu, *Studii*, 5, 1952, III, p. 182, nr. 42; idem, în: Costin C. Kirilescu și colab., *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1964, p. 348; C. Preda, *SCIV*, 23, 1972, 3, p. 400. Ca atare, descoperirile monetare de la Dolhești depășesc cu mult perioada studiată de G. L. Duncan

Un caz asemănător este cel al tezaurului de la Hodora, Cotnari, Iași, „one enormous hoard from Hodora” (p. 109), găsit în 1916 și care ar fi conținut 20 000 piese de aur și lingouri ștampilate din același metal presupuse a data din sec. al IV-lea (p. 119). Ca izvor al acestei informații, autorul trimite din nou la monografia lui Virgil Mihăilescu Bîrliba, citată mai sus; aici, la p. 268, nr. 127, Hodora-Cotnari, Iași, este înregistrată descoperirea în 1916 a unui tezaur ce cuprinde 20 000 monede de aur și bulgări de aur ștampați din secolul al IV-lea, cu trimitere la Const. Moisil, BSNR, 17, 1922, p. 59-60, nr. 98. Dar în nota publicată de Const. Moisil, nu există nici o precizare cu privire la felul monedelor ce compuneau acest tezaur, Virgil Mihăilescu Bîrliba datându-l după prezența în componența lui a „bulgărilor de aur ștampați”, pe care i-a asimilat de bună seamă cu barele romane de aur din tezaurele de la Crasna și Feldioara (v. despre acestea mențiunea de mai sus). În schimb, în 1954, cu prilejul unor cercetări întreprinse la Muzeul de Istorie și Arheologie din Iași, semnatarul acestor rânduri a descoperit în arhivă procesul verbal din iunie 1916 încheiat între Prefectura județului Iași și muzeul citat cu privire la predarea unui număr de 13 monede de aur și 120 monede de argint provenind din tezaurul de la Hodora-Cotnari; sunt toate emisiuni numai din secolul al XVII-lea, tezaurul având un *terminus post quem* probabil anul 1687, iar împreună cu monedele, s-au predat muzeului ieșean și câteva obiecte de argint, podoabe de îmbrăcăminte (v. nota noastră în SCN, 1, 1957, p. 464-465, nr. 10). Nici un cuvânt despre prezența în acest tezaur a unor „bugări de aur ștampați” ce par a fi invenția unui gazetar plin de fantezie, de la care știrea aceasta a fost preluată *tale quale*, foarte probabil, de Const. Moisil (*ibidem*, p. 465, nota 3). Prin urmare, tezaurul găsit în 1916 la Hodora-Cotnari nu are absolut nimic de-a face cu secolul al IV-lea și ca atare, nu putea face obiectul cercetărilor întreprinse de Virgil Mihăilescu Bîrliba și G.L. Duncan.

Evident, studiind circulația monetară pe un spațiu ce cuprinde aproape întregul sud-est european și într-un interval de trei veacuri, concluziile formulate de G.L. Duncan, la finele lucrării sale (p. 166-174) pot face abstracție de aspectele care au făcut obiectul observațiilor de mai sus. E totuși de recomandat ca, la alcătuirea unor viitoare repertorii de descoperiri monetare, nu numai colectarea, ci și verificarea

informațiilor trebuie să constituie preocupări permanente ale celor ce se angajează la o activitate atât de ingrată. Mai ales în cazul informațiilor consemnate în izvoare bibliografice mai vechi, reproducerea lor *tale quale* poate genera confuzii, adevărate capcane ale documentării ce trebuie să servească unor eventuale cercetări de istorie economică.

Octavian Iliescu

JOACHIM RAEDER, *Die byzantinischen Münzen im Kestner-Museum Hannover*, Hanovra, 1987, 170, p.

Colecția de monede bizantine a muzeului Kestner din Hanovra poate fi apreciată ca foarte reprezentativă pentru acest domeniu al numismaticii. Ea a luat ființă prin activitatea de colecționare a lui August Kestner, dar a fost mult lărgită prin adăugarea colecției numismatului Friedrich Tewes, fost muzeograf. Unele exemplare „de cabinet” provin din colecția cunoscutului bizantinist Rodolfo Ratto, a cărui colecție a fost vândută în 1930.

Prezentul catalog începe cu o amplă introducere în istoria și sistemul monetar al statului bizantin. Fiecare perioadă a istoriei sale este bine ilustrată: anii 491-610 (Anastasius I – Focas); 610-717 (Heraclius – Theodosius III); 717-842 (Leo III – Theophil); 842-1081 (Mihail

III – Nicephor III); 1081-1204 (Alexius I – Alexius V), 1204-1261 (împărăția latină și exilul); 1261-1453 (Mihail VIII – Constantin XI). Urmează istoria efigiilor și a aspectului monedelor tratate în cadrul aceluiași perioade. O sută de fotografii de monede și patru planșe colorate ilustrează cele prezentate. Catalogul propriu-zis cuprinde 319 monede bizantine, prima anexă 31 monede ostrogote, iar cea de a doua monede vandale. O bibliografie, prescurtările numelor monetăriilor și o hartă (cu granițele Imperiului bizantin între sec. VI și XV) încheie frumoasa carte.

Gerhardt Hochstrasser

FRANK BERGER, *Die mittelalterlichen Brakteaten im Kestner-Museum Hannover*, Hanovra, 1993, 357 pag.

Bracteatele sunt în realitate „pfeningii” (așa s-au numit în epocă; „bracteat” este un termen științific, introdus în secolul al XVI-lea) sec. XII și XIII, confecționați din tablă subțire de argint. Diametrul lor diferă de la aprox. unu la cinci centimetri. Cartea prezentată redă 2750 de bracteate în fotografii clare și descrieri (cu greutate); reprezentările de pe bracteate, însoțite de legendă doar arareori, sunt adevărate opere de artă.

După un „Cuvânt înainte” se prezintă istoricul colecției de bracteate a Muzeului din Hanovra și marele tezaur de bracteate din Bokel de lângă Beveren (districtul Rotenburg), care a

fost găsit în anul 1930 și care a cuprins aprox. 15 000 de exemplare. Apoi se prezintă bracteatele în cadrul istoriei cât și locurile lor de batere din nordul și sudul Germaniei. Partea de catalog cuprinde bracteatele pe zone și provincii: coasta Mării de Nord și de Est, Saxonia sudică, Harz-ul de Nord, orașul Magdeburg, Brandenburg, Anhalt și Saxonia de Sus, Turingia, Hessa de Nord, Frankfurt și Wetterau, Breisgau și Elveția de Nord, zona lacului Bodensee, Suebia de Est, Austria.

Într-o anexă se discută bracteatele nedeterminate și din afara granițelor Germaniei din tezaurul de la Bokel și se aduce o listă de